

ANADOLU AHİLİĞİNİN TEŞEKKÜLÜNDEKİ ROLÜ AÇISINDAN FÜTÜVVET HAREKETİ ve TARİHİ

Futuwwa Movement and Historical Role in Formation of Anatolian Akhism

Mikail Bayram¹

Öz

Anadolu Ahiliğinin Türklere has bir kuruluş olduğu, konu ile uğraşan bütün araştırmacıların kabul ettiği bir husustur. Menşei bakımından Türk kültür ve zevkinin eseri olmakla beraber, Abbasi Halifesi en-Nasır li-Dinillah'ın kurduğu 'Fütüvvet Teşkilat'ına bağlı olarak kurulduğu ve bir teşkilat haline geldiği de bir vakiadır. Tarih boyunca Ahi tüzük ve yönetmenliklerinin 'Fütüvvetnâme' diye adlandırılması ve bu fütüvvetnâmelerin Anadolu Ahiliğinin ortaya çıkmasından önce yazılan fütüvvetnâmelerden, özellikle de 34. Abbasi Halifesi en-Nasır li-Dinillah'ın (1180-1225) Şeyh Şihabü'd-Din Ebu Hafs Ömer es-Sühreverdi'ye (632-1235) düzenlettirmesi bunu gösterir. Bu bakımdan Anadolu Ahi Teşkilatı'nın nasıl kurulduğunu ve nasıl bir siyasî, sosyal ve kültürel ortamda teşekkül ettiğini anlayabilmek için fütüvvet harekâtı ve tarihi gelişimi üzerinde bir nebze durmayı gerekli buluyoruz.

Anahtar Kelimeler: Ahilik, Fütüvvet, Anadolu

Summary

The fact that the Anatolian Brotherhood (Akhism) is an institution unique to Turks, a subject accepted by all researchers involved. Although the terms of the origin of the work of Turkish culture and pleasure, it is also a fact that the Abbasi Caliphate was founded

¹ Prof. Dr. Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Emekli Öğretim Üyesi

and became an organization under the umbrella of the "Futuwwa Organization" established by the Nasir li-Dinillah. Throughout history, the Akism statutes and directives called 'Futuwwa-name' and these futuwwa-names written before the emergence of the Anatolian Akism, especially during the 34th Abbasid Caliphate en-Nasir li-Dinillah (1180-1225) with the help of the Sheikh Shihab'd-Din Ebu Hafs Ömer es-Suhreverdi (632- 1235) indicates this. In this respect, we find it necessary to stop a little bit on the operation of Futuwwa and its historical development in order to understand how the Anatolian Akism Organization is formed and how it is formed in a political, social and cultural environment.

Keywords: Akhism, Futuwwa, Anatolia

1-Fütüvvet'in Tarifi

Fütüvvet, mastar anlamında Arapça bir kelimedir. Cömert, yiğit, delikanlı, gözü pek gibi anlamlara gelen 'feta' (çoğulu fityan) kelimesinden türemiş olup; ahlaki ve insani üstün meziyetlerden olan kahramanlık, hak ve hukuka riayet etmek, fazilet icaplarını yerine getirmek, güzel huylu, feragat sahibi olmak ve gücüyle başkalarına yardıma koşmak, bağışlayıcı olmak ve nihayet Allah yolunda nefsinin hakir tutmak gibi anlamlar taşır. Bu yüksek meziyetlere sahip olan 'feta' ideal insan tipidir.

Her devirde ve her toplumda mahiyetleri farklı olmakla beraber bir kahramanlık ülküsü ve üstün insan olan kahraman düşüncesi mutlaka vardır. İslam'ı din olarak kabul eden milletlerdeki kahramanlık ülküsüne 'fütüvvet', bu ülküyü taşıyana da 'feta' denmiştir.² Fakat tarih boyunca İslam dünyasında bu ideal insan anlayışının mahiyet değiştirdiği, yeni boyutlar kazandığı görülür. Tabii

² M. Fuat Köprülü'nün Ahilik ile ilgili çalışmalarından sonra Ahiliğin Türklere has bir Fütüvvet tarzı olduğu genel olarak kabul edilmiştir. Ayrıca Neşet Çağatay da "Bir Türk Kurumu Olan Ahilik" adlı eserinde bu hususu yeterince açıklamıştır.

bunda en önemli etken farklı kültürel ortamların doğması, siyasî şartların değişmesi, dinî anlayış ve düşüncedeki farklılaşmadır.³

2-Fütüvvetin Kısa Tarihçesi

a- Birinci Devre

Cahiliye çağı Arap toplumunda ‘feta’ hem cömert, misafirperver, yardımsever, hem de asalet ve şecaat sahibi yiğit kişiyi ifade ederdi. Şecaat ve sahavet gibi iki meziyeti bulunan bu üstün insan Arap toplumunda takdir edilen, saygı gören, övülen, dillere destan olan kişidir. Cahiliye çağı insanı, insanların veya çevresinin takdirini kazanmak ve şöhret sahibi olmak için cömertçe davranışlarda bulunurdu. Burada tabii şahsi menfaat sağlama gayreti gayedir. Bir ülkü söz konusu değildir.

Kur’an-ı Kerim’de ‘feta’ kelimesi birkaç defa geçmekte, her defasında sadece yaş bakımından genç adamı ifade etmektedir. Fakat İslam’da da sahavet ve şecaat iki makbul meziyettir. Cahiliye devrinde sahaveti ile ün yapmış olan Hatem et-Tai’nin bu meziyetinin Hz. Peygamber tarafından övülmesi, onu sahavet bakımından Müslümanlar tarafından örnek alınması gereken bir insan kılmıştır. Tarih boyunca fütüvvet mesleği için sahavet bakımından Hatem et-Tai, şecaat bakımından da Hz. Ali örnek gösterilmişlerdir. ‘La Feta İlla ‘Ali’(Yiğit ancak Ali’dir.) sözü darb-ı mesel haline gelmiştir.

Şecaat ve sahavet İslam dininde iki üstün meziyet olarak kabul edilmiş olmakla beraber, İslam’ın ortaya koyduğu Arapça ‘İsâr’, Türkçe’de “diğerkâmlık” diyebileceğimiz bir başka ideal kahraman anlayışı vardır ki, Kur’an-ı Kerim’de İsâr sahibi kişi üstün insan tipi olarak gösterilir.⁴ Bu insan başkasını kendi nefesine tercih eden, korkusuz, güçlülere göğüs geren, sabırlı, inancı bütün, Allah yoluna sıdk ile kendini adayan, yolunda seve seve canını veren,

³ Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Ankara 1974, s.28-48

⁴ Kur’ân-ı Kerim, 59/9.

dünya hayatını hiçe sayan, her türlü gösteriş ve menfaat duygusundan uzak, sadece Allah rızasını gözeten kişidir. İlk Müslümanlar arasında bu vasıflara haiz ideal kahramanların sayısı gayet çoktur. Gerçekten bu anlamda üstün kahramanlıklar göstermişlerdir. Bu yüzden de Kur'an-ı Kerim'de onlar hakkında övgüler bulunmaktadır.

İslam dininin ortaya koyduğu bu ideal kahramanlık anlayışı, cahiliye çağı insanının fütüvvet (yiğitlik) ruhu ile kaynaşması, ilk Müslümanlardaki cihat ruhu ve mücadele azminin doğmasını gerçekleştirmiştir. İlk Müslümanlardaki bu mücadele ruhu ve cihat aşkı 30-40 sene gibi kısa bir zamanda İspanya'dan Hindistan'a kadar olan ülkelerin fethi ve İslam'ın bu ülkelerde sür'atle yayılması sonucunu doğurmuştur. İlk Müslümanların bu kahramanlık anlayışının eseri olduğu kadar, cahiliye Araplarının mütehammil, sabırlı, ağır çöl şartlarının doğurduğu zorluklara karşı direnme azim ve iradesi, macera düşkünü olmalarının da payı büyüktür. Bu dönemde fütüvvet daha çok askeri ve idari bir mahiyet arz etmekte ve İslam'ın ilk iki asrına inhisar edilebilir.

İslam öncesi Arap toplumunda sulh ve sükûnu korumayı, haksızlıkları önlemeyi gaye edinen 'Hilfu'l-fuzul' adıyla anılan bir teşkilatın (erdemli insanlar ittifakı) mevcut olduğu bilinmektedir. Toplumdaki itibarlı kişiler bu örgüte üye idiler.⁵ Hz. Peygamber'in de peygamber olmadan önce bu teşkilata katıldığı, peygamber olduktan sonra da teşkilatın faaliyetlerini övdüğü rivayet edilir.⁶

Şüphesiz toplumdaki haksızlıklarla mücadele etmek, sulh ve sükûnu muhafaza maksadıyla savaşmayı göze almak, yiğitlik ve fedakârlık isteyen bir iş, âlicenaplıktır. Bu bakımdan 'Hilfu'l-fuzul', fütüvvet (yiğitlik ve kahramanlık) duygusunun cahiliye çağında Hicaz bölgesinde bir teşkilat hüviyeti almış şeklidir. Hz. Peygam-

⁵ İbn Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye, I*, Mısır 1335/1336, s.140-143.

⁶ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, (Terc. M.S. Mutlu), İstanbul 1972, s.149-150.

ber'in gerek bizzat bu örgütün üyesi olması, gerek örgütün faaliyetlerini övmesi, bu cahiliye devri kuruluşunun İslam'dan sonra da devam etmiş olacağı, İslamî dönemde bu ülkünün daha da gelişerek, yeni boyutlar kazanarak İslamî bir mahiyete dönüşeceği tabiidir. Nitekim Emeviler devrinde bile 'Hilfu'l-fuzul'un Hicaz'da varlığını sürdürdüğünü görüyoruz. Hz. Hüseyin ile Muaviye'nin Medine'ye vali olarak tayin ettiği yeğeni Velid b. Utbe b. Ebi Sufyan arasında Zu'l-Merve adlı köyde bulunan bir maldan ötürü anlaşmazlık çıkmıştı. Velid yetkisini kullanarak Hz. Hüseyin'den o malı zorla almaya kalkışınca, Hz. Hüseyin de ona: "Vallahi ya hakkımı verirsin yahut kılıcımı alır, Mescidü'n-Nebi'ye gider, Hilfu'l-fuzul üyelerini yardıma çağırırım." demişti. Bu sırada Abdullah b. Zübeyr de Vali Velid'in yanında bulunuyormuş. O da Vali'ye: "Vallahi Hüseyin Hilfu'l-fuzul'dan yardım isterse, kılıcımı çekip onun hakkını almak için ölünceye kadar savaşaçağım." demiştir. Abdullah b. Zübeyr gibi daha birçokları Hz. Hüseyin'in yanında yer almışlardı. Bunun üzerine Velid, Hz. Hüseyin'in hakkını vermek zorunda kalmıştı.⁷ Görülüyor ki, Hilfu'l-fuzul denilen bu cahiliye çağı kuruluşu, İslamî dönemde de devam etmiş, şüphe yok ki, İslamî değerlerle beslenerek, güçlenerek varlığını sürdürmüştür. Ancak bu ülkünün de İsar ülküsü ile beraber II. Hicri asırdan sonra İslam dünyasında belirtilerine rastlanmaktadır.

b. İkinci Devre

Hicri II. asrın sonlarından itibaren İslam dünyasında tasavvufi düşünce doğmaya ve hızla yayılmaya başladı. Tasavvuf hareketi yeni bir dinî anlayış ve yaşayış, değişik bir hayat telakkisi getirmiş oluyordu. Bu yeni düşünce tarzı ve dinî anlayışın ilk önce İran'ın Horasan, Kirman, Maveraünnehir bölgelerinde daha etkili olduğu görülür.

⁷ *Siretü'n-Nebeviyye, I, s.142.*

Mutasavvıflar, kendi düşüncelerine uygun hümanist bir fütüvvet anlayışı ortaya koydular. Mutasavvıfların ideal kahramanı (feta) silahla savaşmak, düşmanı kahretmek yerine, fevkalade dürüst, cömert, başkaları için çalışan yardımsever, engin hoşgörü sahibi, kusurları bağışlayan, çok merhametli, Allah'tan korkan, iyi huylu, karıncayı bile incitmekten çekinen, kusursuz gibi üstün mezziyetlerle tarif edilir. Fütüvvete dair ilk olarak eser yazan Ebu Abdü'r-Rahman es-Sülemi (412/1021), talebesi Kuşeyri (465/1073) ve bir İranlı prens olan Vuşm-gir-i Keykavus eserlerinde bu tür bir kahramanı idealize etmişlerdir.⁸

Mutasavvıfların yaptığı gibi fütüvvet erbabı da meslek ve meşreplerini İslamî menşee dayarlar ve ilk Müslümanları özellikle Hz. Ali'yi ideal numune olarak görürler. Fakat gerçek şu ki, bu yeni fütüvvet anlayışı ile İslamî fütüvvet, yani İsar hasleti arasında derin fark vardır. Bu bakımdan olmalı ki, yazarı bilinmeyen ve tasavvufi hikâyeler ihtiva eden eserde, İsar ile fütüvveti ayrı baplar, altında incelenmiştir.⁹ Bu yeni fütüvvet anlayışı, tasavvuf ile beraber ve tasavvufun doğduğu Horasan, Maveraünnehir ve Irak bölgelerinde Hicri II. asır sonlarından itibaren İslam toplumunda etkisini göstermeye başladı.

Tasavvufun eseri olarak doğan fütüvvet anlayışı büyük ölçüde eski İran halkının içinde bulunduğu yeni siyasî ve dinî ortam karşısındaki ruhi durumunun tezahürü olarak meydana çıkmış ve şekillenmiştir. Meşhur İran şairi Firdevsi'nin '*Şehnâme*'si, İran halkının İslam'dan sonra kurulan yönetime ve meydana gelen sosyal

⁸ İbnü'l-Mi'mar, *Kitabü'l-Futuvva*, (Nşr. M. Cevad-T. Hilâli), Bağdad 1958, s.12-112; Ebu'l-Kasım Abdülkerim Kuşeyri, *Risaletü'l-Kuşeyriye*, Mısır 1367/1957, s.103-105; Unsuru'l-Maali Keykavus, *Kâbus-nâme*, (Trc. M. Ahmed; Nşr. O Şaik Gökyay), İstanbul 1944, s.375-393

⁹ Bu eser 673(1275) yılında Davud b. Abdü'l-Aziz b. Karagöz tarafından istinsah edilmiş olup, nüshası Karaman İl Halk Ktp. Nr.2'dedir. Hucviri'nin "*Keşfü'l-mahcub*"unun (s.27.245.258) kaynaklarından olan "*Hikayet*"adlı eser olduğunu tahmin ettiğimiz bu eserin belirtilen nüshasından kopya edilmiş bir başka nüshası da Konya Yusufpaşa Ktp. Nr. 6852'de bulunuyor. Her iki nüshada da baştan üç bap eksiktir. Kitap 76 bap olup her babda 10 hikaye vardır.

ve kültürel ortama karşı, tavrını yansıtmaları bakımından büyük önem taşır. Zaten Sasaniler zamanında Horasan ve Kirman'da bir yiğitlik ve kahramanlık ülküsü yaygın olarak vardı. O dönemde bu ülküye 'cevanmerdî' bu mesleğin kahramanlarına da 'cevan-merd' denirdi. Bu yüzden Keykavus, *Kâbus-nâme*'sinde fütüvveti 'cevan-merdî' başlığı altında incelemiştir. Nitekim fütüvvet ehlinin merasimlerinde, usul ve erkânında Zerdüştiliğin geniş etkisi görülmektedir.¹⁰ Şalvar giyme, şed (kuşak, Zerdüştlükte koştı) kuşanma gibi fütüvvet üniforması (libasü'l-futuvva) giymek ve bunları giyme ve kuşanma ile ilgili merasimlerin İran menşeli olduğu iyi bilinen bir husustur. İbnü'l-Mi'mar'ın *Kitabü'l-Futuvva*'sını yayınlayan Mustafa Cevad ile Takiyü'd-din Hilali, bu esere yazdıkları önsözde, fütüvvet adap ve erkânının eski İran Ayyarlarından, Zerdüş't ve Mani dininden gelmiş olduğunu yazmaktadır.¹¹

İranlı bir prens olan Unsur'ul-Ma'ali Keykavus, oğlu Giylanşah için kaleme aldığı *Kabus-nâme*'sinde İran gelenek ve törenlerini, bu arada cevan-merdlikle ilgili bölümünde de Sasaniler devrindeki cevan-mertliğin esaslarını derlemiş olduğu kabul edilir.

Bu İranî fütüvvet anlayışı ile İslam'ın özünden doğan ve İsar adı verilen fütüvvet telakkisi arasındaki farkı belirtmesi bakımından Belhli Şakik ile Ca'ferü's-Sadık arasında geçen bir konuşma enteresandır. Horasanlı bir fütüvvet ehli olan Şakik, Medine'de Ca'fer es-Sadık ile karşılaşır. Karşılıklı fikir teatisi sırasında Şakik, İmam Sadık'a mesleğini tarif sadedinde: "Allah bize verdiği zaman şükreder, vermediği zaman sabrederiz" diyor. İmam Ca'fer de Ona: "Sizin bu yaptığınızı Medine'nin köpekleri de yapıyor" diye karşılık verir. Bunun üzerine Şakik, İmam Ca'fer es-Sadık'ın yolunu ve anlayışını öğrenmek maksadıyla kendisine: "Peki siz ne yaparsınız? Ey Peygamber'in kızının torunu" diye sorar. İmam da bir nevi İsar

¹⁰ Abdulkaki Gölpınarlı, "İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. II, İstanbul, 1950, s. 83-85.

¹¹ *Kitabü'l-Futuvva Mukaddimesi*, s.105.

mefkûresini tarif ederek “Allah bize verince başkalarına dağıtırız, vermediği zaman şükrederiz” der¹². Derci Belhli Şakik’in sözü Hind telakkisini andırıyor ama Horasan ve Mevaraünnehir’de teşekkül eden tasavvufi düşüncenin ortaya koyduğu fütüvvet anlayışı ile İslamî fütüvvet arasındaki fark, bu iki zatın konuşmasında açık bir biçimde ortaya çıkmaktadır.

Bilindiği gibi Emeviler devrinde Irak çok kanlı olaylara sahne oldu. Hz. Ali ile Muaviye çatışması, Hz. Hüseyin’in öcünü almak için girişilen savaşlar hep bu bölgede cereyan etti. Çoğunluğu İranlı olan ve kendilerine Mevali denilen bu bölge halkı birçok defalar Emeviler’e karşı isyan ettiler. Her defasında bu isyanlar çok merhametsiz ve kanlı bir şekilde bastırıldı ve katliamlara girişildi. Nihayet Ebu Müslim el Horasani başkanlığında Emeviler’e karşı başlatılan ayaklanma ve bu ayaklanmada Horasan ve Irak’ta cereyan eden kanlı olaylar, arkasında Emevi iktidarına son veren Abbasîlerin kin ve nefret dolu intikam duygusu ile Suriye ve Filistin’de Emeviler’e karşı giriştikleri katliam hareketleri hissedilmektedir. Bütün bu olayların Müslümanların ruhunda ve toplumun vicdanında derin yaralar açtığı, psikolojik çöküntülere sebep olduğu muhakkaktır.

İşte böyle bir siyasî ve sosyal ortam tabii olarak insanların af ve merhamet duygularının inkişafına, sevgi ve acıma hislerinin kabarmasına, kısacası insan fitratındaki mistik duyguların gelişmesine ve hatta insanların mistikleşmesine yol açar. Hayata karşı bezginlik onları dünyadan el, etek çekmeye yöneltir. Şiddet ve baskı rejimleri karşısında çaresiz kalan ve kurtuluş ümidini yitiren insanları, bu insani duygular üzerinde derin derin düşünmeye ve onları işleyip yaymaya yöneltir. Emeviler’in şiddet fikri, siyasî baskıları ve muhaliflerine karşı merhametsiz tutumları karşısında çaresiz kalan, zulme uğrayan Irak halkı arasında bir ‘Mehdi’ (esrarengiz kurtarıcı) inancının doğmasına; Abbasîlerin insafsız tutum ve davranışları, gerçekleştirdikleri zulüm ve şiddet altında ezilen, kurtuluş ümidi

¹² el-Kuşeyri, *er-Risale*, s.104

kalmayan Suriye ve Filistin halkı arasında da bir 'sufyan' (esrarengiz kurtarıcı) inancının doğmasına yol açmıştır. Iraklılar Mehdilerinin Hz. Ali soyundan, Suriyeliler ise Sufyanlarının Ebu Sufyan'ın soyundan olacağına inanmışlardır.

İşte İslam dünyasında ortaya çıkan bu acıklı sosyal ve siyasî manzara, tasavvufi düşüncenin doğması, ilgi görmesi, tutunup süratle yayılmasının en önemli sebeplerinden biri olduğu gibi, yukarıda tarifini sunduğumuz hümanist fütüvvet anlayışının doğmasının da en önemli sebebi olarak görünmektedir. Bir ölçüde İslam toplumunun içine düştüğü sosyal, kültürel ve siyasî ortamın tabii sonucu olarak bu fütüvvet hareketi doğup gelişmiştir. Irak ve İran halkının Emevilere karşı sürdürdükleri mücadele bir yönüyle de Hz. Ali ve oğullarının hakkını ve intikamını almaya yönelik idi. Fütüvvet ehli arasında Hz. Ali'ye özel bir önem atf edilmesi ve saygı duyulmasının sebebi de burada aranmalıdır. Aynı şey "Tasavvuf" için de geçerlidir.

Bu ikinci devirde fütüvvet ehlinin bir takım sınıflara ayrıldıkları, bir kısmına 'ayyar' (çoğulu ayyarun), bir bölümüne 'şatır' (çoğulu şuttar), asker olanlara 'sipahi' dendiği gibi, bazen sofilik ve fütüvvetin iç içe ve aynı sıfatları haiz olmalarından dolayı sofi sözü ile fütüvvet ehli veya fütüvvet ehli sözü ile de sofinin kast edildiği de olmuştur. Nitekim pek çok mutasavvıf fütüvveti tasavvufun bir şubesi veya tasavvufta bir makam olarak görmüşler ve tasavvufa dair eserlerinde bir bap veya fasılda fütüvvetten bahis etmişlerdir¹³. İlk önce Horasan ve Mevaraünnehir'de Hicri III. Asrın başlarından itibaren fütüvvet ülküsüne bağlı kişilerin teşkilatlandıkları ve kendi aralarında gruplara ayrıldıkları bilinmektedir. Bu grupların 'Reisü'l-fityan' veya 'Reisü'l-ayyarin' denilen başkanlarının emri

¹³ Muhyi'd-din İbnü'l-Arabi, *el-Fütuhâtü'l-Mekkiye*, I, Kahire 1293, s.257-261; el-Kuşeyri, *er-Risale*, 103-105.

altında sosyal siyasî ve askerî olaylarda aktif rol oynadıkları görülür.¹⁴

Fütüvvet çatısı altında toplanan bu zümreler içinde Arap ve İranlılarla birlikte şüphesiz Türkler de bulunuyordu. Bu dönemde Türklerdeki milli kahramanlık ülküsü de İslamî bir yapıya dönüşmeye başlamış ve Türk Alp Erenler ve Akılar da fütüvvet dairesine girmiş bulunuyorlardı. Özellikle Maverâünnehir bölgesinde Arap, İran ve Türklerden oluşan fütüvvet birlikleri iç içe bulunuyorlar ve birbirlerini kültür yönüyle etkiliyorlardı. Bu etkinin sonucu olarak eski Türklerdeki Alplık ülküsü Gazilik mefkûresi adı altında daha aktif ve heyecanlı safhaya girmiştir.

Bu fütüvvet birliklerinin bazen devlet hizmetlerine girdikleri görüldüğü gibi¹⁵ bazen de gayr-i Sünni zümreler olarak devletlere karşı isyanlarda –Bâtıniler ve Karmatiler isyanında olduğu gibi– aktif rol oynadıkları da görülür. Fütüvvet birliklerinin sosyal ve siyasî faaliyetleri hakkında kaynaklarda pek geniş malumat vardır.¹⁶

Fütüvvet hareketi Kuzey Afrika ve Mağrib’de yörenin etnik ve kültürel yapısından dolayı daha değişik bir gelişim tarzı göstermiştir. Ribat denilen karargâhlarda faaliyetlerini sürdürdükleri için kendilerine ‘murabıt’ (çoğulu murabutun) deniyordu.¹⁷ Bunlar senenin belli mevsimlerinde Afrika içlerine kadar gidiyor, sosyal, ticari ve kültürel faaliyetlerde bulunuyor ve belli zamanlarda gene ribatlarına dönüyorlardı. İslam’ı yayma ülküsü ile de dolu olan Murabıtlar denizcilikte de ileri gitmişler ve Ortaçağ boyunca Akdeniz ve Atlas Okyanusu’nda üstünlük kurmuşlardır. Doğu şövalyeliğinin

¹⁴ İzzud’d-din Ebi’l-Hasan Ali eş-Şeybani, İbnu’l- Esir, *el-Kamil fi’t-Tarih*, IX, Beyrut 1385/1965-1386/1966, s. 422-424, 438-439, 431, XI, 63,95; *Kitabü’l-Uyun ve’l-Hadaik fi Ahbari’l-Hakaik*, IV, (Nşr. O. Es-Saidi) Dımaşk 1972-1973, s.209, 363, 449.

¹⁵ el-Kamil, IX, s.431,438-439.

¹⁶ el-Kamil, XI, s. 63,95; Ebu Ali Hasan Nizamülmülk, *Siyaset-name*, I, (Nşr. M. Atay Köymen), Ankara 1976, s. 204-260; *Kitabu’l-Uyun ve’l-Hadaik*, IV, s. 221-241

¹⁷ Philip Hitti, *Tarih-i Arap*, II, (Trc. Ebu’l-Kasım Payende) Tebriz 1939, s.692-693

(futuvva), Batı şövalyeliğini etkilemesi; Doğu kültürünün Batıya intikalinde bu Murabıtların önemli rolü olmuştur.¹⁸

Abbasi Halifeliğine de bağlı olan Murabıtlar yörede devlet otoritesinin zayıfladığı dönemlerde yönetimi ellerinde tutmuş ve asayiş sağlamışlardır. XI. Asırda bugünkü Tunus'tan Senegal'e kadar uzanan topraklarda 'Murabıtlar Devleti' adı verilen büyük bir devlet kurmuşlardı.¹⁹ Kuzey Afrika'nın Osmanlı idaresine girmesinden bir süre sonra Osmanlı Devleti'nin yöredeki otoritesinin zayıflaması üzerine kendilerine 'dayı' denilen yörenin yiğit ve kabadayıları bu otorite boşluğunu doldurmuşlardır.²⁰

Fütüvvet erbabının kendilerine has bir dünya görüşü ve hayat anlayışları vardır. İnsanın nefsi kınaması ve yermesi (levm) esasına dayanan bu düşünce ve yaşayış tarzına 'Melamet' veya 'Melameti' denir. Fütüvvet hakkında ilk defa bir risale yazan Ebu Abdi'r-Rahman es-Sülemi, Melamet'e dair de bir risale yazarak fütüvvet ehlinin düşünce tarzını, inanç ve ahlak esaslarını açıklamıştır.²¹ Fütüvvet Teşkilatı'na mensup kişi, cömertçe ve yiğitçe davranışlarda bulunur, fakat bu davranışlarından ötürü çevresinden takdir görmek (teveccüh-i nas) ve bu yolla mal, şan ve şerefe sahip olmanın sakınır. Çünkü o yalnız Allah rızasını gözetir, dünyevi şeref ve menfaate talip değildir.

Melamet felsefesinde kişinin iyi ve güzel davranışlarının Allah'ın eseri, kötü ve çirkin davranışlarının da nefsinin eseri olduğu

¹⁸ Franz Taeschner, *Das Futuwwa Rittertum des Islamischen Mittelalters, Beitrage Zur Arabistik Semitistik und Islam Wissenschaft*, Leipzig 1944, s.382-385.

¹⁹ Carl Brockelmann, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi, I*, (Trc. Neşet Çağatay), Ankara 1964, s.188-192; *Tarih-i Arap*, II, 692-698.

²⁰ Mehmed Maksudoğlu, "Zuhuru'd-Dayat bi'l-Kutr't-Tunisi", *A.Ü. İlahiyat Fak. Dergisi*, XIV, Ankara, s. 203-219.

²¹ Melamet Hakkında bk. es-Sülemi, *Risaletu'l-Melametiyye*, (Nşr. Ebu'l-Alâ el Afifi), Kahire 1945, Ebu'l-Hasen Ebî Ali el-Hucvirî, *Keşfu'l-mahcub*, (Nşr. V. Jokofsky), Tahran 1338, s.68-78; İbn'l-Cevzi, *Telbisu İblis*, Beyrut 1368, s.363; Abdülbaki Gölpınarlı, *Melamilik ve Melamiler*, İstanbul 1931; Mustafa Kamil eş-Şeybi, *es-Sıla beyne't-tasavvuf ve't-Teşeyyu*, Bağdad 1383/1964, s.227-238.

na inanılır.²² Bu bakımdan iyilik ve güzelliklerin Allah'a ait olduğu, Allah'a ait olan Őeylere benimdir diye sahip çıkmanın, onunla övünmenin doğru olmayacağı savunulur.

c.  c nc  Devre

VI (XII). Asrın sonlarına gelinceye kadar fütüvvet birlikleri çeŐitli gruplara ayrılıyor, farklı dinî (mezhebi) ve tasavvufi zümreler halinde bulunuyorlardı. Faaliyet sahaları da farklılık gösteriyordu. Tabii ki, farklı mezhep mensubu fütüvvet zümreleri arasında düŐünüŐ, anlayış ve yaşayış farkı da olacaktır. Farklı Şeyh ve liderlere bağlılık da fütüvvet birlikleri arasında meŐrep farklılığını doğuruyordu.²³

34. Abbasi Halifesi en-Nasır li-Dinillah (Hilafeti: 575-622/1180-1225) bazı siyasî emellerini gerçekleştirmek için fütüvvet birliklerinden yararlanmak maksadıyla İslam dünyası çapında fütüvvet harek tını yeniden organize etmiş ve yeni bir temele oturtmuŐtur. Böylece fütüvvet harekâtı yeni bir mahiyet kazanmıŐ ve yeni bir geliŐme tarzı göstermeye başlamıştır.

Hicri IV. Asra gelindiği zaman Abbasi halifeliği dinî ve siyasî iktidarını yitirmiŐ bulunuyordu. Şii B veyh OĞulları Devleti (320-347/932-1055) Bağdat'ı işgal etmiş Abbasi Halifeliğini emirleri altına almış bulunuyorlardı. Bu durumda Abbasi Halifeliğinin dinî olsun, siyasî olsun İslam dünyası üzerinde hiçbir fonksiyonu kalmamıŐtı. Abbasileri bu durumdan Selçuklular kurtardı. Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey 448 (1055) yılında Bağdat'a girerek Halife el-Kaim bi-Emrillah'ı Büveyhiler'in elinden kurtardı. Bu tarihten sonra Abbas  halifeleri, Büyük Selçuklu Devleti'nin himayesinde din iŐlerinin lideri olarak itibarlarını ve manevi otoritelerini devam ettirdiler. Dünya iŐleri (dünya siyaseti) Selçuklu Sultanlarına verilmiŐ oldu. Ancak Sultan Sencer'in ölümünden sonra (552/1157)

²² Kur'ân-ı Kerim, 4/79.

²³ Neşet Çağatay, "Fütüvvet-ahi Müessesesinin Menşei Meselesi", *A. .İlahiyat Fak. Dergisi*, I, Ankara 1952, s.61-68.

Büyük Selçuklu Devleti'nin zayıf düşmesi ve kısa bir zaman sonra da ortadan kalkmasıyla Abbasi Halifeliği yeniden kritik bir duruma düştü. Harezmşahlar Devleti'nin tehdidi altında yok olmaya yüz tuttuğu bir sırada en-Nasır li-Dinillah, halife olarak iş başında bulunuyordu.

Öte yandan en-Nasır zamanında İslam dünyasında güçlü devletler kurulmuş; Bunlardan Harezm Şahlar Devleti, İran ve Kirman Selçuklularını ortadan kaldırarak, Orta Asya'dan Irak'a kadar uzanan büyük bir devlet haline gelmişti. Anadolu'da da Türkiye Selçukluları Devleti bu sırada en güçlü dönemini yaşıyordu. I. Gıyasü'd-Din Keyhüsrev ve oğulları I. İzzü'd-din Keykavus ve Alaü'd-din Keykubad'ın saltanatları zamanında Anadolu'da güçlü bir iktidar bulunuyordu. Yine bu sıralarda Salahü'd-din el-Eyyubi, Kudüs ve Suriye'de bazı bölgeleri işgal ederek Haçlıları yenmiş, Mısır'da Şii Fatımi Devleti'ni ortadan kaldırarak, Kuzey Irak, Suriye, Filistin, Mısır Arap Yarımadası'nı ele geçirmiş, büyük ve güçlü bir devlet kurmuştu. İran'ın Azerbaycan ve Mazenderan Bölgesi'nde Hasan Sabbah başkanlığında Bâtini-Şii bir devlet kurulmuştu. Abbasi Halifeliği ise, Irak'ta çok küçük bir bölgeye hâkim durumdaydı. Ancak başşehir Bağdat yine belki dünyanın en kalabalık şehri olduğu gibi büyük bir ilim ve irfan merkezi idi. Bu özelliği ile Bağdat İslam dünyasının kalbi durumundaydı. Bu yüzden Bağdat ilmi ve manevi otoritesini devam ettiriyordu.

İşte İslam dünyasındaki bu siyasî şartlar en-Nasır li-Dinillah'ı Abbasi Halifeliğine yeniden eski siyasî ve dinî nüfuz ve itibarlarını sağlama yolunda gayret göstermeye zorladı. Bu maksadını gerçekleştirmek için Fütüvvet Teşkilatı'nı İslam dünyası çapında yeniden organize edip, dinî ve siyasî emeli istikametinde harekete geçirmiştir. Bu sayede kırk altı sene gibi uzun bir süre halifelik yapmış, dinî ve siyasî nüfuzunu bütün İslam dünyasına kabul ettirmiştir.

En-Nasır li-Dinillah, gençliğinde Bağdat'ta fütüvvet şeyhi olan Abdül-Cabbar el- Bağdadi'ye (583/1187) intisap etmiş, bu şeyhin elinden fütüvvet libası giyerek fütüvvet zümresine katılmıştır. Halife olduktan sonra fütüvvet şeyhliğini üzerine almış, ona muasır olan ünlü tarihçi İbnü'l-Esir'in bildirdiğine göre; Bütün fütüvvet birliklerini kendi şahsına bağlamış, kendisine bağlanmayanları ve kendisinden fütüvvet libası olan şalvar, giyip, şed (kuşak) kuşanmayanları meşru saymamıştır. Tarihçilerin yazdığına göre, en-Nasır, devrinin bütün devlet adamlarına elçiler göndererek kendisinden fütüvvet libası (üniforma) giymelerini ve fütüvvet şarabı (ka'su'l-futuvva) içmelerini istemiştir. Pek çok hükümdar ve devlet adamının onun bu isteğine uydukları (Harezmsahlara hariç) ve ondan fütüvvet libası giydikleri kaydedilir.²⁴ Şüphesiz bu hükümdarlar da ülkelerinde fütüvveti yaymaya çalışmış veya en azından teşvik etmişlerdir.

En-Nasır, bu amacını gerçekleştirebilmek için pek çok mutasavvıfı himayesine almış, onlardan yararlanmıştı. Bu cümleden olarak ünlü Şafii bilgin ve mutasavvıflardan olan Şihabü'd-din Ebu Hafs Ömer es-Sühreverdi, Evhadü'd-din Hamid el-Kirmani, Ebu Ca'fer Muhammed el-Berzai gibi daha birçok şeyhin onun hizmetinde diplomat olarak çalıştıkları görülür. Bunlardan Şihabü'd-din es-Sühreverdi 'Şeyhü's-şuyuh' (Şeyhlerin lideri) makamında bulunuyordu.

En-Nasır li-Dinillah, kendi şahsına bağladığı Fütüvvet Teşkilatı'nı bütün İslam âlemine kol budak salan milis gücü haline getirmişti. İslam âlemine yayılmış olan fütüvvet erbabı şeyhler, halife ve müritleri onun adına faaliyetlerde bulunuyordu. Ajan olarak da hizmet gören bu şeyhler sayesinde İslam dünyasını siyasî bakımdan kontrolü altında tutmaya çalışıyordu. Çağdaşı İbn Tiktaka ve ez-Zehebî'nin dediği gibi her devlet başkanını takip etmek için ca-

²⁴ el-Kamil, XII, 440.

susları vardı ve ona haber ulaştırıyorlardı.²⁵ Nitekim meşhur Şeyh Mecdü'd el-Bağdadi (613/1216), en-Nasır hesabına bazı siyasî faaliyetlerde bulunduğu gerekçesi ile Harezmsahlı Sultan Muhammed tarafından öldürülmüştür.²⁶ Halife bu şeyh ve müritler sayesinde muhaliflerine karşı uyanık bulunuyor, zamanında tedbir alabiliyor, onları sindirebiliyor, gerektiğinde gizlice ortadan kaldırabiliyordu.²⁷ Kendisine korkulu anlar yaşatan Harezmsahlıların saldırısından korunmak için Harezmsahlara karşı Cengiz Han (624/1227) ile siyasî ittifak içine girdiği için İbnü'l-Esir'in ağır tenkidine maruz kalmıştır.²⁸

Anadolu'daki Türkmen şeyhler ve dervişlerin de en-Nasır'ın hizmetine girdikleri ve coşkun bir imanla ona bağlandıkları görülür. Çağdaşı Seyyah İbn Cübeyr (613/1216) onun askerlerinin Türkler ve Deylemliler olduğunu bildirmektedir.²⁹ Annesinin Türk olması, bir elçilik münasebetiyle huzuruna çıkıp kendisini bizzat gören Anili Kadı Burhanü'd-din Ebu Nasr b. Mes'ud'un bildirdiğine göre,³⁰ Türk çehreli olmasının bunda rol oynadığı düşünülebilir. Bu durum ileride görüleceği gibi Türkmen ve Ahilerin siyasî mücadelelerinde etkili olmuştur.

²⁵ el-Hafız Şemsu'd-din Zehebi, *Devletü'l-İslam, II*, Mısır 1974, s. 127.

²⁶ Hamdullah Müstevfi, *Tarih-i Güzide, II*, (Nşr. E. Browne), London 1328/1910, s. 788; Abdurrahman Câmî, *Nafahatü'l-üns*, (Trc. Lami Çelebi), İstanbul 1279, s. 482. Ayrıca Krş. İbrahim Kafesoğlu, *Harezmsahlı Devleti Tarihi*, Ankara 1956, s.220; V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (Nşr. H. Dursun Yıldız), İstanbul 1981, s.463-468. Mecdü'd-din-i Bağdadi'nin komitacı bir sofi olduğu görülmektedir. Cendli Müeyyedü'd-Din "Nafhatü'r-Ruh" adlı eserinde (Bursa H. Çelebi Ktp. Nr. 1184. Yp. 48b-42b) onun suikast düzenlediğini yazmaktadır. Oğlu ile siyasî mücadele halinde olan Harezmlî Muhammed Şah'ın anası Terken Hatun ile gizli siyasî ilişkiler içinde olduğu gerekçesi ile idam edilmiş olabilir.

²⁷ Gregory Ebu'l-Ferec, *Ebu'l-Ferec Tarihi, II*, (Trc. Ö. Rıza Doğrul), Ankara 1945-1950, s.518-520.

²⁸ el-Kamil, XII,440; İmamü'd-din İsmail Ebu'l-Fida, *Tarihi Ebi'l-Fida, III*, Mısır 1325, s.136.

²⁹ Ebu'l-Hüseyn Muhammed el-Endelusi İbn Cübeyr, *Rihletü İbn Cübeyr*, Beyrut, 1384, s.203.

³⁰ Fuad Köprülü, "Enisü'l-Kulub", *Belleten*, S.VII, Ankara 1943, s. 515.

En-Nasır, Fütüvvet Teşkilatı'nın başına geçtikten sonra en yakın müşaviri Şeyh Şihabü'd-din es-Sühreverdi'ye teşkilatın yönetmenliği demek olan bir '*Fütüvvetnâme*' düzenlemiştir. Bu fütüvvetnâmede teşkilat mensuplarının uymaları gereken adap ve erkân belirlenmiş, yapılacak tören ve merasimler açıklanmıştır. F. Taeschner'in de belirttiği gibi en-Nasır'dan sonra İslam dünyasında bir 'Fütüvvet' edebiyatı doğmuş ve *Fütüvvetnâme* adı verilen pek çok müstakil eserler yazılmaya başlanmıştır.³¹ Sühreverdi'nin yazdığı *Fütüvvetnâme*'de bunların ilkidir.³² Bundan sonra da pek çok yazar değişik adlar altında fütüvvetnâme yazmıştır.³³ Abbasi halifeliği ortadan kalktıktan sonra da Fütüvvet edebiyatı devam etmiştir.

En-Nasır'ın fütüvvet ülküsünü topluma benimsetmek için sık sık göz alıcı üniformalı (fütüvvet libası) maiyetinin katıldığı merasimler, özel spor eğlenceleri düzenlediği, gösterişli kıyafet ve kayıklarla Dicle'de gezintilere katıldığı, nehir kenarında gayet nefis köşkler, saray ve parklar yaptırdığı, bildirilir. Kısacası tantanalı bir hayat sürdürdüğünü bu eğlence ve merasimleri bizzat gören İbn Cübeyr anlatmaktadır.³⁴

En-Nasır'ın halefleri olan Abbasi Halifeleri, ez-Zahir bi Emirillah, el-Mustansır Billah ve el-Musta'sım Billah da onun siyasetini devam ettirmiş ve kendilerini Fütüvvet Teşkilatı'nın başı olarak görmüşlerdir.³⁵ Ancak en-Nasır kadar başarılı olmadıkları muhakkaktır. Hulagu Han'ın Abbasi Halifeliği'ne son verdikten sonra Mısır Memlûklüleri Devleti'ne sığınan Abbasi şehzadesi el-Hâkim bi Em-

³¹ Franz Tacschner, "İslam Ortaçağında Futuvva", *İktisat Fak. Mec.* XV, s.13-14.

³² Bu eserin bir nüshası Ayasofya(Süleymaniye) Ktp. nr. 2049yp. 154-181'dedir.

³³ Bu fütüvvet-nameler için bkz. Muallim Cevdet, *Zeylun ala Fasli'l-Ahiyyeti'l-fityani't-Turkiyye fi Kitabî'r-Rihle li İbn Batuta*, İstanbul 1351/1932, s.71-72.

³⁴ Rihletü İbn Cübeyr, s.202-204.

³⁵ Halife Mustansır'ın terzilere elbise diktirerek –ki fütüvvet libası olmalı- şeyh ve müritlere giydirmek üzere maiyetinde Şeyhü'ş-Şuyuh olan Evhadü'd-din el-Kirmani'ye verdiği nakledilmektedir. Bkz. *Menakıb-i Şeyh Evhadü'd-din-i Kirmani*, (Nşr. B. Furu-zanfer), Tahran 1969, s.50-51. Böylece bu halifenin fütüvvet üniforması dağıttığı görülmektedir.

rillah, daha önce fütüvvet libası giymiş olan Memlûk Sultanı Baybars'a (Miladi 1260-1277), fütüvvet libası giydirmiş ve Abbasi Halifesi olarak tanınmıştır. Ancak Sultan Baybars'tan sonra fütüvvet ülküsü ve teşkilatı gitgide zayıflamış ve itibarını yitirmiştir.

Genel olarak muasır yazarlar en-Nasır hakkında ikiye ayırırlar³⁶. Bir kısmı onun yüksek siyasî bir deha sahibi olduğunu, çok adil ve merhametli, eşsiz bir devlet adamı, uyanık ve çok zeki bir insan olup harikulade halleri bulunduğunu ileri sürer ve onu överek göklere çıkarırken; bir kısmı da onun çok zalim, merhametsiz, kötü bir yönetici olduğunu dile getirerek şiddetle tenkit ederler. Fakat onun usta bir politikacı olduğu asla inkâr edilemez. Zaten yarım asra yaklaşan halifeliği müddetince güçlü devlet adamlarına kendisini kabul ettirmesi ve onların desteğini kazanması, yıkılmaya yüz tutmuş olan Abbasi Devleti'ne yeni bir canlılık getirmesi bunu açık olarak göstermektedir.

Muasır kaynaklar en-Nasır'ın 'İmamiyye' mezhebine girdiğini yazarlar.³⁷ Hangi sebep ve gaye ile Abbasîlerin Sünnî politikasından ayrılıp, 'Şia-i İmamiyye' mezhebine girdiği henüz izah edilememiştir. Bütün fütüvvet birliklerini kendi şahsında birleştirme hesapları içinde bulunmasından dolayı Şii eğilimli fütüvvet birliklerini de kurduğu teşkilata katma ve onların gücünden de yararlanma gayretiyle böyle bir yola başvurmuş olabilir. Bu takdirde onun Şiiliğe meyil göstermesinde bir takım politik hesaplar bulunduğunu kabul etmek gerekir. Ayrıca onun Şiiliği, sadece fütüvvet silsilesini Şiilerin İmamlarına dayanmaktan ibaret bir Şiilik mi idi? Yoksa akide (inanç esasları) bakımından da mı Şii idi? Bu hususa da bir açıklık getirilmemiştir. Maiyetinde çalışmayı iman haline getiren başta Şihabü'd-din es-Sühreverdi, Evhadü'd-din el-Kirmani, Ebu

³⁶ Celalü'd-din Abdu'r-rahman es-Suyuti, *Tarihü'l-Hulefa*, Mısır 1952 adlı eserinde (s. 448-458) onun hakkındaki farklı görüşleri özetlemiş bulunuyor.

³⁷ en-Nasır'ın "İmamiyye" mezhebi ile ilgisi ve fütüvvet-namelerde Şii unsurlar için bkz. *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, s.20-27; *es-Sila beyne't-Tasavvuf ve't-Teşeyyu'*, s.190-226.

Ca'fer Muhammet el-Berzai, Mecdü'd-din el-Bağdadi gibi daha pek çok meşayihin hepsi de Sünni idiler. Bu şeyhlerin Şii olan bir halife-ye tam bir teslimiyet ile bağlanmaları ve hizmetinde sadakatle çalışmalarını da izaha muhtaçtır. Şayet en-Nasır, gerçekten Şii idi ise o dönemde yalnız Bağdat ve çevresi değil, İslam dünyasında Sünniliğin hâkim olduğu göz önünde bulundurulursa onun bir Şii olarak kendisini kabul ettirmesi, kırk altı sene başarılı bir şekilde iktidarını sürdürmesi gibi durumlar göz önünde bulundurulursa onun Şii-liği benimsemesini anlamak daha da güçleşecektir. Bu bakımdan O, yukarıda temas edildiği gibi akide (inanç) bakımından değil sadece fütüvvet silsilesinin Şiilerin 12 imamına dayanması cihetiyle 'İma-miyye' mezhebine girmiş olabilir. Ayrıca onun Şiilik ile Sünniliği şahsında birleştirme gibi bir gayret içinde olduğu da düşünülebilir. Şimdilik bu kadarlık bir açıklama ile konuyu kapatıyoruz.

3-Anadolu'da Fütüvvet

Anadolu'da fütüvvet hareketi Abbasi Halifesi en-Nasır li-Dinillah ile siyasî ve kültürel temas geçilmesi ile başlamıştır. Bu siyasî ve kültürel temas ise Sultan I. Gıyasü'd-din Keyhüsrev'in ikinci saltanatı döneminde olmuştur. I. Gıyasü'd-din'den önce Halife en-Nasır ile bu tür bir temasın mevcudiyetini bilmiyoruz. Siyasî ve kültürel ilişki şöyle cereyan etmiştir: I. Gıyasü'd-din ikinci defa tahta geçer geçmez hocası Malatyalı Şeyh Mecdü'd-din İshak'ı cülusunu Abbasi Halifesi'ne bildirmek üzere Bağdat'a göndermiştir. Şeyh Mecdü'd-din, bu diplomatik vazifesi sırasında o yıl (601/1204) Bağdat üzerinden Hacca da gitmiş, dönüşte yine Bağdat üzerinden Anadolu'ya dönerken beraberinde birçok ilim adamı ve şeyhleri de getirmiştir. Muhyi'd-din Mahmud (Ahi Evren), Şeyh Ebu Ca'fer Muhammed el-Berzai, Muhaddis Ebu'l-Hasan Ali el-İskenderanî, Arapkir'de medfun Şeyh Hasan Onar bunlardan ilk akla gelen isimlerdir. Bu ilim ve fikir adamlarından daha birçoklarının adları Şeyh Mecdü'd-din İshak'ın oğlu Sadrü'd-din Konevi'den (673/1275) intikal

eden ve bugün Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi'nde bulunan kitapların sema' ve kıraat kayıtlarında geçmektedir.³⁸

Türk asıllı olan Şeyh Evhadü'd-din Hamid el-Kirmani'nin (635/1238), Anadolu'daki Fütüvvet Teşkilatı'na mensup şeyhlerin lideri olarak (Şeyhü's-Şuyuhı'r-Rum) Anadolu'ya geldiği de 'Menakıbnâme'sinden anlaşılmaktadır.³⁹ Bu Şeyh Evhadü'd-din el-Kirmani'nin, Ahi Teşkilatı'nın kurucusu sayılan Ahi Evren Şeyh Nasirü'd-din Mahmud'un hocası ve kayınpederi, Bacıyan-ı Rum Teşkilatı'nın lideri Fatma Bacı'nın da babası olduğu tespit olunmaktadır.⁴⁰

Fütüvvet Teşkilatı'nın Şeyhü's-Şuyuh'u Şihabü'd-din es-Sühreverdi 632 (1235)de ölünce Şeyh Evhadü'd-din Anadolu'dan Bağdat'a çağırılarak bu makama tayin edilmiştir.⁴¹ Şeyh Evhadü'd-din'in Abbasi Halifesi Musta'sım'a yazdığı bir mektup da günümüze gelmiştir.⁴² Bu da onun halifelere ne kadar yakın olduğunu göstermektedir. Evhadü'd-din Anadolu'dan ayrılınca onun görevini talebesi Zeynü'd-din Sadaka (660/1262) üstlenmiştir.⁴³

Yukarıda belirtildiği üzere başta Evhadü'd-din el-Kirmani olmak üzere Fütüvvet Teşkilatı'na mensup pek çok şeyh ve dervişin Anadolu'da faaliyet göstermeleri ve Anadolu Selçuklu sultanlarının bu şeyhleri himaye etmeleri sonucu fütüvvet ülküsü Anadolu'da yayılmıştır. Halife en-Nasır birçok defalar Anadolu'ya elçiler göndererek Selçuklu sultanlarına fütüvvet üniforması olan şalvar ve şed

³⁸ Abdu'l-Halîk el-Endelusi'nin "Ahkamu'l-kubra" adlı eserinin Sadrü'd-din Konevi'den intikal eden nüshasının (Yusufağa Ktp. nr.1050-1055) sema' ve kıraat kayıtlarında bu eseri mütalaa eden bilgilerin adları geçmektedir. Ayrıca bkz. Yusuf ağa Ktp. nr. 4668, 7843,7847'deki eserlerde de bu tür kayıtlar mevcuttur.

³⁹ İbn Bibi, *el-Evamiru'l-alâiyye fi'l-Umuri'l-alâiyye*, (Nşr. sadık Erzi), Ankara 1956, s.84-85; *Ebu'l Ferec Tarihi*, II,474.

⁴⁰ Mikail Bayram, *Bacıyan-ı Rum*, Konya 1987, s.10-18.

⁴¹ *Menakıb-i Şeyh Evhadü'd-Din-i Kirmani*, s.241-249.

⁴² *Fevaid-i Şeyh Evhadü'd-din-i Kirmani*, Ayasofya (Süleymaniye) Ktp. nr. 2910, yp.4a. Ayrıca bkz. *Menakıb-i Şeyh Evhadü'd-Din-i Kirmani*, s.197-199.

⁴³ *Menakıb-i Şeyh Evhadü'd-Din-i Kirmani*, s.167-168.

göndermiştir. I. İzzü'd-din Keykavus ve Alaü'd-din Keykubad tahta geçişlerinde halifeye elçiler göndererek ona cüluslarını bildirmiş ve hediyeler yollamışlardır. Halife en-Nasır, Fütüvvet Teşkilatı'nın Şeyhü'l-Meşayihini Alaü'd-din Keykubad'a fütüvvet üniforması giydirmek üzere Anadolu'ya göndermişti. Bu elçi Malatya'dan itibaren karşılanmıştır.⁴⁴ Elçi, devletin başşehri Konya'ya gelişinde büyük merasimler düzenlemiştir.⁴⁵

Halife Harezmsahlarla giriştiği mücadelede Anadolu Selçuklarından destek gördüğü gibi Bağdat'ta halifeye karşı ayaklanmaların bastırılması için de I. Alaü'd-din Keykubad, Emir Seyfü'd-din Tuğrul komutasında bir orduyu Bağdat'a gönderdiğini de İbnü'l-Enceb es-Sai'den öğreniyoruz.⁴⁶

Anadolu Selçuklu sultanlarının fütüvvet ülküsünü himaye etmeleri sonucu Anadolu'daki hemen bütün büyük şehirlerde fütüvvet şeyhleri ve bu şeyhlere tahsis edilen tekke ve zaviyeler bulunuyordu. II. Gıyasü'd-din Keyhüsrev zamanında (634-643/1237-1245) Abbasi Halifeliği ile siyasî ilişkiler bozuldu. Fakat bu durum fazla uzun sürmedi. Celalü'd-din Karatay'ın iktidarı döneminde bu ilişkilerin de normale döndüğü görülmektedir. Nitekim Karatay zamanında Fütüvvet Teşkilatı'nın Şeyhü's-şuyuh'u olan İmadü'd-din es-Sühreverdi'nin (Şihabü'd-din Suhreverdi'nin oğlu) Anadolu'ya geldiğini görüyoruz.⁴⁷

Anadolu'daki Türkmen şeyh ve dervişler coşkun bir iman ile Fütüvvet Teşkilatı'na bağlı idiler. Menakıbnâmesi'nden öğrendiğimize göre Türkmen Şeyhi Evhadü'd-din el-Kirmanî'nin hemen her beldede halifeleri vardı.

Sonuç olarak Anadolu Ahi Teşkilatı, Anadolu Selçukluları zamanındaki bu siyasî ve kültürel münasebetler ve faaliyetler so-

⁴⁴ İbn Bibi, s.230.

⁴⁵ Aynı eser, s,229-235.

⁴⁶ es-Sa'i İbnü'l-Enceb, *el-Cami'u'l-Muhtasar*, (Nşr. M. Cevad), Bağdad 1937, s.148.

⁴⁷ *Menakıb-i Şeyh Evhadü'd-Din-i Kirmani*, (Mukaddimesi), s.34.

nucunda Anadolu'da meydana gelen sosyal, kültürel ortamda kurulmuştur. O dönemde Ahi Evren Şeyh Nasirü'd-din Mahmud gibi hâkim ve bilge kişilerin rehberliği sonucunda Fütüvvet Teşkilatı'nın yapısı içinde Ahilik denilen ayrı bir örgüt teşekkül etmiştir. Tabii o dönemde Anadolu'daki sosyal, kültürel, siyasî, ticarî, sınaî ve hatta askerî ortam ve şartlar da Ahi Teşkilatı'nın kurulmasında etken olmuştur. Bu ortam ve şartlar, Ahiliğin teşekkül edip belli bir istikamet göstermesine de sebep olmuştur.

KAYNAKÇA

- BARTHOLD, V. V., *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (Nşr. H. Dursun Yıldız), İstanbul 1981.
- BAYRAM, Mikail, *Bacıyan-ı Rum*, Konya 1987.
- BROCKELMANN, Carl, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi, I*, (Trc. Neşet Çağatay), Ankara 1964.
- CÂMÎ, Abdurrahman, *Nafahatü'l-Üns*, (Trc. Lami Çelebi), İstanbul 1279.
- ÇAĞATAY, Neşet, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Ankara 1974.
- _____, "Fütüvvet-ahi Müessesesinin Menşei Meselesi", *A.Ü. İlahiyat Fak. Dergisi*, I, Ankara 1952, s.61-84.
- EBU'L-FEREC, Gregory, *Ebu'l-Ferec Tarihi, II*, (Trc. Ö. Rıza Doğrul), Ankara 1945-1950.
- EBU'L-FİDA, İmamü'd-din İsmail, *Tarihu Ebi'l-Fida, III*, Mısır 1325.
- Fevaid-i Şeyh Evhadü'd-din-i Kirmani*, Ayasofya (Süleymaniye) Ktp. nr. 2910.
- GÖLPINARLI, Abdalbaki, *Melamilik ve Melamiler*, İstanbul 1931.
- _____, "İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. II, İstanbul, 1950, s.3-354.
- HAMİDULLAH, Muhammed, *İslam Peygamberi*, (Trc. M.S.Mutlu), İstanbul 1972.
- HİTTİ, Philip, *Tarih-i Arap, II*, (Trc. Ebu'l-Kasım Payende) Tebriz 1939.
- HUCVİRİ, Ebu'l-Hasen Ebî Ali, *Keşfu'l-mahcub*, (Nşr. V. Jokofsky), Tahran 1338.
- İBNÜ'L-ARABİ, Muhyi'd-din, *el-Fütuhâtü'l-Mekkiye, I*, Kahire 1293.

Mikail Bayram

- İBN BİBİ, *el-Evamiru'l-Alâiyye fi'l-Umuri'l-Alâiyye*, (Nşr. Sadık Erzi), Ankara 1956.
- İBNU'L-CEVZİ, *Telbisu İblis*, Beyrut 1368.
- İBN CUBEYR, Ebu'l-Hüseyn Muhammed el-Endelusi, *Rihletu İbn Cübeyr*, Beyrut, 1384.
- İBNU'L-ENCEB, es-Sa'i, *el-Cami'u'l-Muhtasar*, (Nşr. M. Cevad), Bağdad 1937.
- İBNU'L-ESİR, İzzud'd-din Ebi'l-Hasan Ali eş-Şeybani, *el-Kamil fi't-Tarih, IX*, Beyrut 1385/1965-1386/1966.
- İBN HİŞAM, *es-Siretü'n-Nebeviyye, I*, Mısır 1335/1336.
- İBNÜ'L-Mİ'MAR, *Kitabü'l-Futuvva*, (Nşr. M. Cevad-T. Hilâli), Bağdad 1958.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, Ankara 1956.
- KEYKAVUS, Unsuru'l-Maali, *Kâbus-nâme*, (Trc. M. Ahmed; Nşr. O Şaik Gök-yay), İstanbul 1944.
- Kitabü'l-Uyun ve'l-Hadaik fi Ahbari'l-Hakaik, IV*, (Nşr. O. Es-Saidi) Dımaşk 1972-1973.
- KÖPRÜLÜ, Fuad, "Enisü'l-Kulub", *Bellekten*, S.VII, Ankara 1943, s. 459-522.
- Kur'ân-ı Kerim,
- KUŞEYRİ, Ebu'l-Kasım Abdulkerim, *Risaletü'l-Kuşeyriye*, Mısır 1367/1957.
- MAKSUDOĞLU, Mehmed, "Zuhuru'd-Dayat bi'l-Kutri't-Tunisi", *A.Ü. İlahiyat Fak. Dergisi*, XIV, Ankara, s. 203-219.
- Menakıb-i Şeyh Evhadü'd-din-i Kirmani*, (Nşr. B. Furuzanfer), Tahran 1969.
- MUALLİM CEVDET, *Zeylun ala Fasli'l-Ahiyyeti'l-Fityani't-Turkiyye fi Kita-bi'r-Rihle li İbn Batuta*, İstanbul 1351/1932.
- MÜSTEVFİ, Hamdullah, *Tarih-i Güzide, II*, (Nşr. E. Browne), London 1328/1910.
- NİZAMÜLMÜLK, Ebu Ali Hasan, *Siyaset-name, I*, (Nşr. M. Atay Köymen), Ankara 1976.
- es-SÜLEMİ, , *Risaletü'l-Melametiyye*, (Nşr. Ebu'l-Alâ el Afifi), Kahire 1945.
- es-SUYUTİ, Celalü'd-din Abdu'r-Rahman, *Tarihü'l-Hulefa*, Mısır 1952.
- eş-ŞEYBİ, Mustafa Kamil, *es-Sila beyne't-Tasavvuf ve't-Teşeyyu*, Bağdad 1383/1964.
- TAESCHNER, Franz, *Das Futuwwa Rittertum des İslamischen Mittelalters, Beiträge Zur Arabistik Semitistik und Islam Wissenschaft*, Leipzig 1944.
- _____, "İslam Ortaçağında Futuvva", *İktisat Fak. Mec. XV*, s.13-14.
- ZEHEBİ, el-Hafız Şemsu'd-din, *Devletü'l-İslam, II*, Mısır 1974.